

Marketentsters

Door Dr. F.G. de Wilde

Nu men tegenwoordig zoveel vrouwen in allerlei rangen en functies in het leger tegenkomt, is het misschien dienstig om enige aandacht te schenken aan een categorie vrouwen, die in de vorige eeuwen een belangrijke rol gespeeld heeft in het soldatenleven, de marketentsters. Zij waren lang niet de eersten, die in zo'n uitgesproken mannenmaatschappij als het leger waren doorgedrongen. Reeds vanaf de late middeleeuwen tot aan het einde van de 18e eeuw werden de legers gevolgd door een bonte menigte noncombattanten, die zich beijverden om het leven van de krijgslieden aangenamer te maken. Daarbij waren veel soldatenvrouwen, die hun echtgenoten vergezelden, maar ook veel loslopende dames, die hun gunsten royaal verdeelden onder de ongehuwde soldaten.

Velen daarvan dreven een levendige handel in eetwaren en dranken. Dat waren de zoetelaars en zoetelaarsters.

Kortom een zeer gemengd gezelschap, dat de bewegingen van de legers in niet geringe mate hinderde. Vandaar dat de legerleiding trachtte enige orde in die legertrouwen te scheppen, door het aanstellen van een fikse oudere onderofficier, die de veelbetekenende naam van 'Hurenwaibel' droeg.

De Franse revolutie bracht verandering in deze eeuwenoude toestand. De revolutionaire legers plachten veel beweeglijker te zijn dan die van het 'ancien régime'. Mede door het verdwijnen van de hoogadelijke officieren, die hele stoeten van bedienden, koks en kappers meebrachten, werd de legertrouwen veel kleiner. Alleen de zoetelaarsters - nu cantinières of marketentsters geheten - bleven over om de troepen van eet- en drinkwaar te voorzien.

Meestal waren dit de echtgenoten van oude militairen, beneden de rang van onderofficier.

Deze flinke en moedige vrouwen volgden, vaak gekleed in afgedankte of vermaakte uniformstukken en voorzien van de onmisbare tonnetjes met sterke drank, het korps waarin hun echtgenoten dienden, door geheel Europa, van de onherbergzame streken in het binnenland van Spanje tot aan de Russische sneeuwvelden.

Meestal begonnen die tochten te voet, maar het duurde dan niet lang of zij hadden een 'gevonden' paard te hunner beschikking of zelfs een tweewielig karretje, om het proviand te vervoeren. En mocht hun echtgenoot of beschermer onverhoopt sneuvelen, dan was er spoedig wel een nieuwe huwelijkskandidaat te vinden.

Ongetwijfeld zijn er Nederlandse vrouwen geweest, die de Nederlandse troepen tot ver in Rusland gevolgd hebben, maar weinigen zullen die barre veldtocht overleefd hebben.

De in 1813 nieuw opgerichte Nederlandse armee kende ook marketentsters, hoewel zij zelden of nooit als zodanig in de officiële stukken genoemd worden. Koning Willem I bepaalde, dat er per compagnie één gehuwde vrouw werd toegelaten als 'waschvrouw', maar het woord marketentster wordt niet genoemd. Men zal die term dan ook tevergeefs zoeken in de verschillende drukken van het boekwerk 'Handleiding tot de kennis van de bestaande krijgsregeling der Landmagt' van H. Hardenberg. Hierin wordt steeds verwezen naar 'vrouwen'.

De bepalingen waren nogal vaak aan veranderingen onderhevig. Het ene ogenblik wordt bepaald: 'Het aantal getrouwden, dat op tweemansfournituren aanspraak kan maken, is

overeenkomstig het reglement op 3 per compagnie bepaald' en in een ander K.B. wordt weer gesproken van: 'Eene vrouw per compagnie, gehuwd aan een korporaal of soldaat, kan tot het wasschen van het linnen op marsch medegenomen worden. Deze vrouwen genieten huisvesting en voeding even als de mannen, de 35 cents daags voor de voeding worden van 's-Rijkswege ook voor haar betaald, gelijk ook de 10 centen daags, hierna te melden, voor huisvesting zonder voeding. Wanneer veld-levensmiddelen uitgedeeld worden, ontvangen zij ieder ook een rantsoen.

Ook in kampementen mag maar één wasvrouw per compagnie wezen; haar man mag geen marketenter zijn.

Wanneer een compagnie sterker is dan 125 onderofficieren en soldaten, kunnen twee waschvrouwen bij dezelve wezen'. (K.B. van 15 april 1831).

De arme 'waschvrouwen' wisten vaak niet goed wat er wel en wat er niet mocht, want zo werd in een Legerorder van 27 december 1841 No 6 bepaald : 'Om te voorkomen dat er sterke drank wordt gebruikt op de exercitieën en militaire wandelingen, mogen geene marketentsters daarbij tegenwoordig zijn.'

De legerleiding was - en hoogstwaarschijnlijk terecht - beducht voor misbruik van sterke drank en de gevolgen daarvan. Niet alleen tijdens oefeningen en marsen, maar zeker ook na de dienst in de kazerne. Hierop slaat de volgende order van 11 januari 1843 (niet in het R.M.) 'Vrouwen, kinderen en verwanten van militairen, aan welke het wonen in de kazerne vergund is, mogen geene sterke dranken, al zijn zij ook van een behoorlijk patent voorzien, in de kazernen verkoopen. Andere drink- en eetwaren mogen zij in de kazerne verkoopen, mits voorzien van een patent.'

Drie jaar later werd de volgende aanschrijving verzonden: 'Aan de Bevelhebbers van de Divisien Infanterie, van de Reservebrigade en van de Brigade Kavalerie, alsmede aan den Kommandant van het Personeel der Artillerie, enz.

Mijne aandacht op de omstandigheid gevestigd zijnde, dat door de vrouw van een onder-officier, en nog wel van een sergeant-majoor van het leger, eene herberg of tapperij wordt gehouden, in welke aan de soldaten van het garnizoen sterke dranken wordt geschonken, en zulks strijdig zijnde, en met de positie van een gegradeerd militair en met het belang van de dienst, wordt deswegens bij deze vastgesteld:

1e, Dat het verkoopen van sterke drank door de vrouw of door de bij hen inwonende betrekkingen van een onder-officier of korporaal, voor zoo veel de vrouw van laatstgemelde geene marketentster mogt zijn, wordt verboden, zullende de marketentsters slechts dan sterken drank mogen verkoopen, wanneer zij de troep, als zoodanig, vergezellen.

2e, Dat bijaldien het blijken mogt, dat de vrouw van een onder-officier of korporaal, tegen die bepaling mogt handelen, haar man alsdan niet tot een reëngagement mag worden toegelaten.

3e, Dat voortaan aan geen onder-officier of korporaal vergunning tot het aangaan van een huwelijk mag worden verleend, dan onder uitdrukkelijk beding dat zijne aanstaande of hare betrekkingen, welke bij het inwonen, nimmer sterken drank zullen verkoopen (het geval van marketentsters voor de korporaalsvrouwen uitgezonderd) en onder stellige bedreiging, dat, indien de vrouwen of betrekkingen deze voorwaarden overtreden, de onder-officieren of korporaals, wier huisgenooten zij zijn, uit de dienst zullen worden weggezonden.

Ik heb mitsdien de eer UHEG te verzoeken de noodige bevelen, dien overeenkomstig, te willen uitvaardigen.

De Minister van Oorlog,
(geteekend LIST)

's-Gravenhage den 18den Mei 1846, No 10b R.M. 18461, 141.

Uit het voorgaande blijkt wel dat de minister zich ernstig bezorgd maakte en ergo zware sancties dreigde te nemen bij overtreding van deze bevelen. Blijkbaar mochten de marketentsters toen wel weer de troep bij oefeningen en marsen vergezellen. En daartoe bleven hun activiteiten als zodanig beperkt.

Voor de rest van de tijd deden zij nuttig werk als wasvrouwen. De echtgenoten van deze dames waren meestal korporaals-werklieden of korporaal-wasbaas. Zo bleef het tot aan het einde van de 19e eeuw, toen in 1899 de functie van wasvrouw werd opgeheven.

Er doen vele verhalen - en soms heel sterke - over de marketentsters de ronde. Men kan daaruit opmaken, dat zij in de compagnie veel respect genoten en als het ware vaak als een moeder voor haar jongens optrad.

Droegen de marketentsters een uniform?

Deze vraag moet ontkennend beantwoord worden. Aangezien zij in de verschillende voorschriften en reglementen niet of nauwelijks genoemd werden, kan men een uniformvoorschrift niet verwachten.

Aan de hand van de schaarse afbeeldingen zal getracht worden een beeld van het uiterlijk voorkomen van onze Nederlandse marketentsters te schetsen.

De eerste afbeeldingen komen voor in de twee series gekleurde gravures van Nederlandse militairen naar tekeningen van J.A. Langendijk, uitgegeven in 1816 door W. Esser te 's-Gravenhage. In totaal zijn daarin vier prenten, waarop een marketentster of zoetelaarster voorkomt.

Deze vrouwen dragen gewoon de kleding van plattelandsvrouwen of van vrouwen uit de arbeidersklasse. Er is nog geen sprake van een typisch militair aandoende kleding.

Uit een latere periode stamt een schets van J. Hoynck van Papendrecht naar een tekening van P. van Loon, 2e luitenant bij de Utrechtse Schutterij, die tijdens zijn verblijf in Brabant omstreeks 1830 veel tekeningen gemaakt heeft van taferelen uit het soldatenleven in de kantonnementen in Brabant.

Hier begint reeds een zekere uniformiteit zichtbaar te worden. Zij dragen allen een soort kort jak met pofmouwen naar de heersende burgermode van toen; lange rokken met daarover een schort; lage schoenen met platte hakken. Als hoofddekseel een grote luifelhoed, versierd met veren of met linten en strikken.

Op de linkerheup dragen zij allen een houten tonnetje aan een bandelier over de rechterschouder.

In tegenstelling tot hetgeen hun collega's in het Franse en Belgische leger droegen, was de kleding van de marketentsters in ons calvinistische landje zeer eenvoudig te noemen.

Bij onze zuiderburen ziet men de dames in zwierige uniformpjes met wijduitstaande korte rokken over lange pantalons en kokette hoofddekseels, die afgeleid waren van het model, dat de troep, waarbij zij dienden, droeg.

Hier te lande droegen marketentsters meestal een donkerblauw of zwart jak met lange mouwen en een hoog kraagje, dat soms met een wit kantje was afgezet. Verder de wijde rok tot op de enkels met daarover een wit of rood katoenen schort. Vaak ziet men op het rode schort nog een kleiner wit schortje.

De kousen waren soms wit, doch meestal zwart of donkergrijs en ze staken die in zwarte knooplaarsjes.

De enige koketterie, die de dames zich veroorloofden zat in het hoofddekseel. In de meeste gevallen was dat een min of meer elegant zwart hoedje met de rand aan één zijde opgeslagen en versierd met een oranje kokarde en een pluim van haneveren. In de hoedjes ziet men dan ook nog de meeste variaties bij de verschillende onderdelen.

Onze onvolprezen Jan Hoyneck van Papendrecht heeft naast verschillende schetsen nog een lijstje nagelaten met een korte omschrijving van de marketentsterskleding bij de verschillende onderdelen, te weten:

4e Regiment Infanterie:	lichtgrijze hoed; geen rood voorschoot.
5e Regiment Infanterie:	op de hoed een oranje kokarde met een koperen 5 in het midden.
7e Regiment Infanterie:	zwarte hoed; rood voorschoot met daarover een wit schortje.
Regiment Grenadiers en Jagers:	jak met 3 rijen kleine knopen; bij de Jagers een groen jak. De hoed rechts opgeslagen en daar een pluim van afhangende haneveren.

Volgens een primitieve anonieme tekening droegen de marketentsters van het 8e Regiment Infanterie vrij hoge conisch toelopende hoeden zonder pluim. Aan de linkerzijde een oranje kokarde met een metalen 8 in het midden.

Koloniale Reserve had geheel in het zwart geklede marketentsters; de zwarte hoed met oranje kokarde op de opgeslagen rand ter linkerzijde en een bos haneveren. Om de hals een oranje lint met een penning.

Deze penningen moesten als het ware dienen tot bewijs van de vergunning om als marketentster te fungeren. Zij hadden als regel een doorsnede van 40 tot 45 mm en waren voorzien van een vrij grote ring ter bevestiging aan het lint.

Er was geen algemeen vastgesteld model. Ergo bestaat er een grote verscheidenheid in de - meestal gegraveerde - opschriften. Het K.N.L.W.M. bezit enkele exemplaren, waarvan de oudste stammen uit het tijdvak van 1830-1840.

De interessantste penning draagt aan de voorzijde het opschrift 'Leger te Velde' met daarboven een gekroonde W, het geheel omgeven door een lauwerkrans. De achterzijde vermeldt? AFD:INF:, 1 BAT 2 KOMP, WASCHVROUW'. De ruimte daaronder wordt opgevuld door een lauwertak.

Uit dezelfde periode stamt een penning met aan de voorzijde een gekroonde W. met daaronder 'WASCHVROUW'. De achterzijde heeft het opschrift '2 Afd 2 Batt, 6 Comp Mobile Overrij-Schutrij'.

Een andere penning heeft aan de voorzijde de naam van de draagster 'Vrouw Lakenberg Wasvrouw'. Op de achterzijde staat vermeld 1e Battaljon - 1e Kompagnie- drentse Schutterij'.

Een fraai exemplaar uit de periode na 1841 draagt vóór het opschrift 2de Regt Infrie - 3de Batt on' binnen een lauwerkrans en achter '3de Komp-Waschvrouw' met daaromheen een krans van 2 dunne takken zonder bladeren.

Uit al deze verschillende typen blijkt duidelijk, dat er geen officieel voorgeschreven model was, terwijl het ook opvalt, dat nergens het woord 'marketentster' maar wel de min of meer officiële naam 'Waschvrouw' op de penningen voorkomt. Hoewel er - voor zover bekend - alleen afbeeldingen bestaan van marketentsters bij de troepen te voet, zijn er toch enkele beschrijvingen van de kleding van marketentsters bij de cavalerie.

In de aantekeningen van A.C. baron Snouckaert van Schauburg vinden wij de beschrijving van de kleding van de marketentsters bij de lansiers te velde, hem medegedeeld door een oud-lansier:

'De marketentsters zaten te paard als een man. Zij droegen een groene rok met twee rijen knopen als de lansiers en met rondgaande panden; lakensche pantalon met leer bezet. Schort om de heupen in rood, wit en blauw met het rood boven. Een doek om het hoofd als een soort turban. Het vaatje met sterke drank werd achter op het paard meegevoerd.' In zijn boekwerk 'Onze Krijgsmacht' beschrijft P.F. Brunings een marketentster bij de dragonders, die eveneens de uniform van het regiment droeg, dus ook met een rijbroek met leren bezetsel en sporen aan de laarzen. Zij bereed gewoon een troepenpaard, wanneer het regiment op mars was. Dat deze amazone voor geen kleintje vervaard was, bewijst het volgende verhaal. 'Toen twee

dragonders elkaar in de cantine tegen te lijf gingen toen zij een glaasje te veel op hadden, stapte zij kordaat tussen de vechtenden in, gaf elk een oorvijs en zei doodkalm 'Als jelui niet stil bennen, gooi ik jelui de deur uit.' En zij waren stil!

De tonnetjes

Het spreekt vanzelf, dat van de originele kleding van de marketentsters niet veel bewaard is gebleven. De blouses en rokken konden in het dagelijks leven goed afgedragen worden. Het KNLWM en het Museum van Grenadiers en Jagers hebben ieder wel een volledig opgetuigde marketentster in de expositie, maar of dat alles wel origineel is, valt te betwijfelen. Wat echter wel bewaard gebleven is, zijn de penningen en de vaatjes, waarin de dames in de regel 5 liter jenever met zich mee droegen.

Deze tonnetjes - echte verzamelobjecten - waren als regel van hout, tamelijk licht groen geschilderd, met geelkoperen banden. De ronde of ovale voor- en achterzijden waren meestal rood geschilderd met de naam van het onderdeel in gele of witte letters. Aangezien er geen bepaald model was vastgesteld, bestaan er legio verschillende beschilderingen.

Zo werd de Spoor- en Telegraafcompagnie van het Korps Genietroepen op de voorzijde van het vaatje in witte letters op het rode fond aangeduid, terwijl op de achterzijde het embleem van het korps met het jaartal 1880 en daarboven een W in goud met zwarte schaduwen geschilderd was.

Een ander, van het 8e Regiment Infanterie, had op de voorzijde een gekroonde W, met daaromheen een lauwerkrans, en aan de achterzijde de naam van het regiment, het nummer van het bataljon en van de compagnie als een soort randschrift om de naam van de 'waschvrouw'. Daar onder een kleine gekroonde W. Als opvulling van de nog overgebleven ruimte waren nog een paar bladranken geschilderd.

En zo zijn er talloze variaties mogelijk.

Bij de Grenadiers en Jagers waren de vaatjes geheel van rood koper met geelkoperen banden; aan de voorzijde het Rijkswapen in geel koper boven een kraantje van datzelfde metaal.

Boven op de vaatjes was een spongat, gesloten door een houten stop met geelkoperen kop met dito kettinkje om de stop aan het tonnetje te bevestigen.

Het drinkgerei bestond als regel uit een glaasje zonder voet en in enkele gevallen uit een soort houten glaasje in de vorm van een eierdop.

LITERATUUR

- Hardenberg, W. - Handleiding tot de kennis van de Bestaande Krijgsregeling der Landmagt. Doorman, 's-Gravenhage (1854-1875).
- Brunings, P.F. - Onze Krijgsmacht. Ewings, 's-Gravenhage (1886).
De Hollandsche Revue: jubileumnummer ter gelegenheid van het eeuwfeest der Regimenten Grenadiers en Jagers, 1829-7 juli-1929. Gaade, Delft (1929).
- Herinnering van een marketenster. In: De Legerkoerier, jrg.4(1954)nr. 5, mei 1954.
- Op de vliering lag een verweerd marketentstersvaatje... In: De Legerkoerier, jrg. 7 (1957) jan.